

3. Новосьолова В. І. Підручник української мови для 11 класу як засіб формування громадянської компетентності здобувачів освіти. URL: https://lib.iitta.gov.ua/717162/1/Тези%20Новосьолової_Круглий%20стіл%202019.pdf [дата звернення - 27.03.2024 р.].

4. Петрук О., Кохно Т. Підручник української мови як засіб формування мовленнєвої компетентності в учнів ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин. *Проблеми сучасного підручника*, (23), 2019. С. 208–217.

ВИКОРИСТАННЯ МЕТАТЕКСТОВИХ ОДИНИЦЬ У ПІДРУЧНИКАХ З ІСТОРІЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Олена Пометун,
*доктор педагогічних наук, професор,
член-кор. НАПН України,
головний науковий співробітник
відділу суспільствознавчої освіти,
Інститут педагогіки НАПН України*

Підручники з історії продовжують відігравати важливу роль у формуванні уявлень учнів про минуле, оскільки вони забезпечують всебічний і науково виважений огляд історичних подій та явищ, подають систематизований навчальний матеріал у відповідності до навчальної програми, а опанування матеріалом підручника дозволяє досягти обов'язкових результатів навчання за Державним стандартом. Тому очевидною є потреба поступового вдосконалення теорії і практики створення навчальної книги. Одним з плідних підходів у цьому контексті може бути дослідження підручника з історії з

точки зору використання в ньому одиниць метатексту, що може підвищувати його ефективність як засобу навчання. Додаймо, що концепція мета тексту є доволі новою для методики навчання історії.

Метою нашої публікації є визначити на основі власного досвіду розробки підручників з історії для 5-6 класів Нової української школи можливі напрями досліджень використання метатексту у навчальній літературі з історії.

Щоб домогтися якомога повнішого розуміння учнем тексту підручника автор має організувати виклад матеріалу таким чином, щоб він адекватно сприймався «споживачем». Сприйняття полегшується, якщо матеріал викладено логічно, організовано в певні «порції», доповнено елементами, які спрощують його (наприклад, ілюстрації, схеми, піктограми тощо). А кожен фрагмент матеріалу (параграф) поданий як функціонально й формально завершений. Доступність і переконливість навчальних текстів з історії у підручнику також визначаються несуперечливістю викладених фактів, аргументованістю історичних інтерпретацій і висновків, що пропонуються, достовірністю (або коректним описом) джерел, які залучаються, і безумовно зрозумілою для учня послідовністю викладу історичних подій та явищ (наприклад, хронологічною чи причино-наслідковою).

Для реалізації цих завдань у підручнику поєднуються дві принципово відмінні знакові системи, які співіснують та взаємодіють. Перша з них містить власно історичну інформацію й є основним текстом, друга – організує матеріал і є допоміжним текстом або метатекстом. [2] Пояснимо, що наприклад, у науковій статті метатекст може вказувати на методологію дослідження, використані джерела і літературу, а також надавати пояснення термінів і понять, що використовуються. У літературному творі метатекст може містити коментарі автора про його мотивацію, стиль письма або інші аспекти твору.[3,

с.33] Перефразовуючи висловлювання О.Бойчук щодо ключових питань літературознавчого дослідження, на вирішення яких працює метатекст, можна сказати, він допомагає учневі зрозуміти, що вивчається, як воно має вивчатись і навіщо його вивчати на уроці історії.[1]

Отже, метатекст у підручнику з історії - це текст, який надає додаткову інформацію про власно історичний текст і може містити пояснення, коментарі, вказівки або контекст, який допомагає краще розуміти основний текст. Метатекст може бути розташований як в самому тексті, так і поза ним, надаючи учню додаткові вказівки, як правильно інтерпретувати основний матеріал.

Спочатку розглянемо ті елементи – одиниці метатексту, що містяться в самому тексті і спрямовані на полегшення сприйняття цього тексту учнем.

В основному «історичному» тексті підручника, наприклад у розроблених у відділі суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки у 2022-2023 рр. підручниках з інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» для 5-6 класів [4;5], сьогодні використовуються залежно від характеру матеріалу всі відомі типи викладу. Це розповідь (про історичну подію), опис (про історичну пам'ятку), пояснення, доведення (про зв'язки та тенденції у розвитку подій) та ін. Такі розміщені поряд частини інформації мають поєднуватись і непомітно для учня «перетікати» одну в одну в логіці викладу, що досягається як за рахунок уніфікованого використання понять й термінів, так і за допомогою таких метатекстових одиниць: «до речі», «крім того», «більше того», «разом з тим» та ін. Матеріал, розташований у різних місцях книги, пов'язується за допомогою метатекстових одиниць: «як було з'ясовано вище», «як уже зазначалося», «у попередніх темах ми розглянули», «як йшлося вище», «згадаймо» тощо.

Спеціальні метатекстові одиниці вказують на джерело інформації: «на думку...», «за свідченнями...», «за версією...»,

«як зазначає...», «за словами...», «як писав...» і т.д. Для розчленування інформації уживаються такі метатекстові одиниці: по-перше, по-друге, щонайперше, насамперед, передусім, спершу, нарешті, насамкінець, на закінчення тощо. Для висловлення оцінок, упевненості чи сумніву найчастіше використовуються вставні слова: очевидно, напевно, без сумніву мабуть, як бачимо та ін. Протиставлення частин інформації потребує метатекстових одиниць: проте, однак, з одного боку, порівняймо тощо. За допомогою спеціальних одиниць метатексту можна підкреслити важливість матеріалу (слід наголосити, зауважимо, важливо також, звернемо увагу та ін.) та пояснити, уточнити навчальну інформацію (іншими словами, інакше кажучи, це означає).

Доречне використання всієї системи названих та інших метатекстових одиниць в самому історичному тексті дає змогу учневі сприймати текст як єдине ціле, єдину розповідь про той чи інший фрагмент історичного процесу (а шкільна історія завжди фрагментарна), бачити зв'язки між подіями і явищами та складати цілісне уявлення про картину суспільного життя в певний час у минулому. Воно додає діалогічності тексту підручника, поживляє його і дозволяє тримати увагу учнів. Наявність метатекстових одиниць забезпечує наступність надходження інформації, її ясну для учня послідовність, зв'язок з вже викладеним в параграфі або з попередніми темами.

Дуже важливими є й елементи метатексту розташовані поза основним текстом як його доповнення. Наведемо декілька прикладів метатексту, що використаний нами в підручниках з інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» [4;5] для Нової української школи:

1) коментарі до важливих подій у вигляді фрагментів з праць істориків або історичних документів тієї епохи, що допомагають учням краще зрозуміти їх сутність, значення і наслідки;

2) біографічні відомості про визначних історичних діячів, що допомагають уявити контекст епохи та їхній вплив на розвиток подій;

3) пояснення/визначення ключових термінів або понять, які дають учням змогу краще розуміти текст;

4) географічні відомості, такі як території, кордони, географічні умови та їх вплив на історичні події;

5) додаткова інформація про окремі події і явища, яка поглиблює матеріал та зацікавлює учнів (зазвичай сьогодні розташовується в електронних додатках);

6) ілюстративний матеріал (зображення, моделі, карти, інфографіка, схеми, таблиці та ін.), що вмикають візуальне сприйняття учнями матеріалу та організують його у певній логіці;

7) система запитань, завдань, вправ з інструкціями щодо їх виконання для опанування учнями змістом освіти;

8) метатекстова структура, що організує в одне комунікативне ціле основний текст і допоміжні повідомлення — посилання, виноски, додатки.

Багаторічний досвід проектування підручників з історії переконує, що метатекстова структура навчальної книги дуже важливою, оскільки дидактичний потенціал підручника залежить зокрема й від того, наскільки метатекстові одиниці гармонійно поєднуються з основною інформацією. Надмірне або недостатнє їх використання ускладнює пізнавальну діяльність учня. Тому, на нашу думку, напрямами подальших досліджень мають стати такі.

- Вплив метатексту на розуміння матеріалу: вивчення того, як різні компоненти метатексту (такі як пояснення, ілюстрації, рубрикація тощо) впливають на розуміння історичного матеріалу.

- Ефективність метатексту в навчанні: вивчення того, які типи метатексту є найбільш ефективними для підвищення академічних досягнень учнів у навчанні історії.

- Роль метатексту в розвитку критичного мислення: як метатекст може сприяти розвитку критичного мислення та аналітичних навичок учнів у процесі вивчення історії.

Використання метатексту для сприяння інклюзивності: як включення різноманітних метатекстових компонентів може сприяти створенню більш інклюзивного та доступного навчального середовища.

Такі й інші дослідження могли б допомогти вчителям і розробникам підручників краще розуміти роль метатексту у навчанні історії, розробляти якісні підручники та більш ефективно використовувати їх на уроках.

Використана література

1. Бердник О.С. Історія русов як метатекст. - Донецьк.: Вид-во Донецького національного ун-ту, 2002. URL: https://ukrlit.net/lib/berdnyk_olena/1.html
2. Єрмоленко С. Я. Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів; за ред. С. Я. Єрмоленко. К.: Либідь, 2001. 224 с.
3. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. — Київ : ВЦ «Академія», 2007. -Т.2. — 624 с.
4. Пометун О., Малієнко Ю., Ремех Т. Досліджуємо історію і суспільство. Підручник інтегрованого курсу для 5 класу закладів заг.сер.освіти. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2022.

Пометун О., Ремех Т. Досліджуємо історію і суспільство. Підручник інтегрованого курсу для 6 класу закладів заг.сер.освіти. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2023.